

**ՍՓՅՈՒՔԻ ԴԵՐԸ ԱՐՑԱԽԻ ՆՈՐԱՆԿԱԽ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ
ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐՆԵՐԻ ԼՈՒԾՄԱՆ ԳՈՐԾՈՒՄ¹**

Վաչիկ Հարությունյան

ԱրՊՀ ասպիրանտ

Սփյուռք երևույթն անցել է եզրույթաբանական ձևակերպման մի քանի փուլերով: Ի սկզբանե սփյուռք (դիասպորա) եզրույթը (հուն. diaspora-ցրում) նշանակում էր «Բաբելոնյան գերությունից հետո (մ.թ.ա. 586 թ.) Պաղեստինից դուրս տարածված հրեաների ամբողջությունը: Աստիճանաբար այդ եզրույթը սկսեց կիրառվել նաև իրենց բնակության նոր շրջաններում ազգային-մշակութային փոքրամասնության կարգավիճակում գտնվող այլ կրոնական և էթնիկական խմբերի համար»²:

Սույն հոդվածի շրջանակներում նպատակ ենք ունեցել ներկայացնել Արցախի զարգացման գործում սփյուռքի ներդրումը և Հայաստանում ու սփյուռքում առկա բացասական երևույթները, որոնք խարխլում են «Եռամիասնության» հիմքերը:

20-րդ դարի սկզբին տեղի ունեցած երկու կարևորագույն իրադարձությունների՝ Առաջին աշխարհամարտի և Հայոց Մեծ եղեռնի հետևանքով ձևավորված ու հետագա տասնամյակներում որակական ու քանակական զգալի փոփոխությունների ենթարկված հայկական սփյուռքն իր զարգացման բոլոր փուլերում էական ներդրում է ունեցել թե՛ խորհրդային Հայաստանի, և թե՛ Հայաստանի երրորդ հանրապետության տնտեսական, մշակութային, սոցիալական, գիտական, կրթական կյանքում ու մասամբ նաև պետականակերտման գործընթացում:

Արցախյան շարժման ու ադրբեջանա-հայկական պատերազմի արդյունքում պատմական Հայաստանի հյուսիս-արևելյան ծայրամասում կազմավորված հայկական երկրորդ պետությունը՝ Արցախի Հանրապետությունը, իր կայացման առաջին իսկ օրերից ի զորու չէր ինքնուրույն լուծելու նորանկախ պետության առջև ծառայած բազմաթիվ խնդիրները, ուստի նա ստիպված էր ապավինվել մայր հայրենիքի՝ Հայաստանի Հանրապետության ու աշխարհասփյուռ հայության աջակցության վրա: Այս երևույթը միջազգային հարաբերություններում եզակի չէ, ու այն օրինաչափ է համեմատաբար համախմբված սփյուռք ունեցող որոշ ազգերի համար:

¹ Հոդվածն ընդունված է 20.11.13:

² Գործնական տպագրության է երաշխավորել ԱրՊՀ պատմության ամբիոնը:

² Советский энциклопедический словарь, - Москва, 1992, - С. 393.

Սակայն խնդիրն այն է, որ ի սկզբանե ճիշտ չգնահատվեց սփյուռքի ներուժն, ու հաճախ նրա հնարավորությունները գերազնահատվեցին: Նման պայմաններում, իհարկե, հնարավոր չէր լուրջ արդյունքների հասնել: Այս համատեքստում հարկ է մեջբերել 1999 թ. գարնանը Յեռավոր Արևելքի երկրներ կատարած այցից հետո ՀՀ արտգործնախարար Վ. Օսկանյանի խոսքը. «Ափսոս, որ Հարավային Կորեայում հայեր չեն ապրում: Շատ լավ կլիներ, որ այդ երկրում էլ հայեր ապրեին»¹: Արտգործնախարարի այս անկեղծ հայտարարությունը մասամբ բացատրվում է պարզ գերատեսչական շահով: Բայց չէ՞ որ հայերը Հարավային Կորեա կարող են արտագաղթել կամ Հայաստանից՝ նվազեցնելով հայրենիքի ազգաբնակչության թիվը, կամ արդեն փոքրիշատե կազմակերպված համայնքներ ունեցող այլ երկրներից՝ թուլացնելով հայ ավանդական գաղթավայրերը՝ զուգահեռաբար նաև առավել բարենպաստ պայմաններ ստեղծելով ուժացման համար: Նույն միտքը լայնորեն տարածված է նաև հայկական սփյուռքում: Մասնավորապես, հայտնի մտավորական, Վենետիկի համալսարանի պրոֆեսոր Լևոն Ջեքիյանը նշում է. «Եթե նույնիսկ Սփյուռք չունենայինք՝ բաղձալի կըլլար, որ Սփյուռք մը ստեղծեինք: Քանի վրացիի որ հանդիպած եմ, զգացած եմ իրենց մեջ ցավ մը, գրեթե «նախանձ» մը (բարի կամ ոչ՝ ըստ անձին), որ իրենք Սփյուռք չունին... Այս չի նշանակեր, որ իյնանք մյուս ծայրահեղության մեջ, թե Հայաստանը պարպենք, որ Սփյուռքը զորացնենք»²: Նա համաձայն չէ, որ «սփյուռքային իրավիճակը ըմբռնվի լոկ իբր հայրենիքե և հողե զրկում, լոկ իբր անցման շրջան մը, սոսկ ժխտական հղացումներով, առանց որևէ դրական բովանդակության: Ներկայիս, ինչ որ զգալիորեն կնշմարվի Սփյուռքի մտավորականության բավական ընդարձակ մեկ հատվածին մեջ, խորացումի շարժում մըն է՝ ի խնդիր Սփյուռքի դրական արժեքներուն, դրական մտահղացումին ու դրականորեն՝ իբր այդ ապրումին»³:

ՀՀ արտգործնախարարի և վենետիկցի պրոֆեսորի այսպիսի անվերապահորեն դրական տեսակետը սփյուռքի մասին մասամբ արտահայտում է ժողովրդային մտայնության մեջ վաղուց արմատավորված մակերեսային մտապատճենը (ստերեոտիպ), որը, վերջին հաշվով, հայ քաղաքական մտքի երկարատև բացակայության հետևանք է:

Ավելին՝ գնալով հաճախակի կարելի է լսել մի նոր, չափազանց վտանգավոր տեսակետ, որով Հայաստանի՝ հայության կյանքում ունեցած տե-

¹ Այվազյան Ա., Հիմնատարրեր՝ Հայաստանի ազգային անվտանգության հայեցակարգի, Մասն 1.-երեւան, 2003, էջ 127
² Վենետիկյան միջանվագ, Աշխատասիրությամբ՝ Ռուզան Ջաքարյանի, Երեւան, 2000, էջ 107:
³ Նույնի, էջ 94:

ըը, կշիռն ու դերակատարումը թերագնահատվում են, հայրենիքը և ազգային պետականությունը համարվում են երկրորդական, իսկ հայերի ցրված և անորոշ նպատակներով գոյատևումը՝ առաջնային:

Սփյուռքը, բնականորեն, մշտապես ծփում-տատանումի մեջ է. մասամբ՝ օտարացման-ծուլման ընթացքում, մասամբ էլ՝ հայ հավաքական կյանքն ամրացնող ու հարստացնող աշխատանքներում: Սփյուռքի մի մասը, ցավոք, անխուսափելիորեն ձուլվում-կորչում է օտար ազգերի մեջ, իսկ մյուս՝ հայրենասեր հատվածին առայժմ հաջողվում է ներգրավել ու մասնակից դարձնել ազգային կյանքին: Յետևաբար սփյուռքը հայության մեծ ներուժն է ու միաժամանակ ամենահեղհեղուկ հատվածը, և սփյուռք ունենալը բավականին պարտավորեցնող է: Այս հանգամանքը հաճախ է անտեսվում, որն էլ բացասաբար է ազդում այսպես կոչված «եռամիասնության» ապահովման վրա:

Մյուս կարևորագույն խնդիրը, որին պետք է անդրադառնալ, թերևս, հայ ժողովրդին այնքան բնորոշ տեղայնական շահերի գերագնահատումն ու մասնատվածությունն է, որն առավել ցավալի է դրսևորվում սփյուռքում: Այս երևույթը հայկական սփյուռքին բնորոշ է իր կայացման հենց սկզբից:

Ի հիմնավորումն վերոնշյալի՝ մեջբերենք ժամանակին ՅՅԴ-ի և հայ ավանդական մյուս կուսակցությունների գործունեությանն անդրադարձած Գարեգին Նժդեհի խոսքերը. «Մեր ժողովուրդը ոչ միայն քաղաքականապես խաբված է, այլև բարոյապես զրպարտված էվրոպայում և Ամերիկայում: Այս տեսանկյունից՝ Դաշնակցությունը՝ որպես հզոր գաղութային կազմակերպություն, ունի ամենամեծ մեղքը: Այն, ինչն արտասահմանում կոչում են հայկական քարոզչություն, ոչ այլ ինչ է, քան գթասրտություն աղերսող լալկան նվնվոց, որն արտասահմանացիների մոտ առաջացնում է լոկ խղճահարություն և շարունակ աճող արհամարհանք»¹:

Զնայած բացթողումներին ու առկա խնդիրներին, այնուամենայնիվ, անժխտելի է հայկական սփյուռքի ներդրումն Արցախի զարգացման գործում: Սփյուռքահայ բազում անհատներ, կազմակերպություններ, միություններ, կուսակցություններ, հիմնադրամներ իրենց հայրենանվեր ներդրումն են ունեցել Արցախում: Ստորև ներկայացնենք դրանցից մի քանիսին:

Հայկական բարեգործական ընդհանուր միությունը (ՅԲԸՄ, Armenian General Benevolent Union) հիմնադրվել է 1906 թ. Կահիրեում՝ հայտնի ազգային գործիչ Պողոս Նուբարի և եգիպտահայ համայնքի ականավոր ներկայացուցիչներ Յագուբ Արթինի, Երվանդ Աղաթոնի, Նազարեթ Տաղա-

¹ Գ. Քաջագունի, Նշխարներ. Գարեգին Նժդեհ, Երևան, 2002, էջ 19:

վարյանի, Գրիգոր Եղիայանի և այլոց կողմից՝ հայրենաբնակ հայ ժողովրդի հոգևոր, մշակութային ու տնտեսական զարգացմանը նպաստելու նպատակով: ԴԲԸՄ-ի անմիջական նախաձեռնությամբ 2004 թ. ստեղծվեց Ղարաբաղի կամերային նվագախումբը¹: 2011 թ. «Ֆրուբֆուլ Արմենիա» հիմնադրամը՝ արգենտինահայ բարերար պարոն Էդուարդո Էռնեկյանի նախաձեռնությամբ ու Հայկական բարեգործական ընդհանուր միության և ԼՂՀ կառավարության հետ համատեղ, սկիզբ դրեցին ՆՈՒՌ (Նոր ուսումնական ռազմավարություն) ծրագրին Արցախում: Ծրագրի նպատակն է Արցախի միջնակարգ դպրոցների 1-4-րդ դասարանների աշակերտներին և նրանց ուսուցիչներին ապահովել հատուկ կրթական նպատակներով ստեղծված ՄՕ լաբորատորիայի համակարգիչներով և համացանցով: 2013 թ. մայիսի դրությամբ՝ 4403 աշակերտներ ապահովվել են լաբորատորիայով, որի շնորհիվ ստեղծվել են հավասար հնարավորություններ բոլորի համար, ու նոր տեխնոլոգիաները ներգրավվել են դպրոցական ամենօրյա դասերում²:

Առանձնապես տպավորիչ է «Հայաստան» համահայկական հիմնադրամի (ՀՀՀ) գործունեությունը Արցախում: Այսօրվա դրությամբ «Հայաստան» համահայկական հիմնադրամի կողմից Հայաստանում ու Արցախում իրագործված ծրագրերի ընդհանուր գումարը կազմում է ավելի քան 235,800,000 ԱՄՆ դոլար³: 1995-1999 թթ. հիմնադրամի գլխավոր ծրագիրը «Գորիս-Ստեփանակերտ» ավտոմայրուղու (64 կմ) շինարարությունն էր: 2000-2009 թթ. գլխավոր ծրագիրը ԼՂՀ շրջաններն իրար կապող «Հյուսիս-Հարավ» ավտոմայրուղու (170 կմ) շինարարությունն է, իսկ 2009-2012թթ.՝ Ստեփանակերտի հանրապետական հիվանդանոցի կառուցումը:

Հայ օգնության միությունը (ՀՕՄ, անգլերեն՝ Armenian Relief Society) կանանց բարեգործական կազմակերպություն է: 1998 թվականից ՄԱԿ-ի Տնտեսական և սոցիալական խորհրդի (ECOSOC) անդամ է: Հիմնադրվել է 1910 թվականին՝ ՀՀԳ գործիչ Է. Ակունու (Խաչատուր Մալունյան) ջանքերով, ԱՄՆ-ի հայ կանանց տարբեր կազմակերպությունների միավորմամբ և կոչվել ՀՀԳ Կարմիր Խաչ: 1946 թ. պատգամավորական ժողովի որոշմամբ կազմակերպությունը վերանվանվել է Հայ օգնության միություն (ՀՕՄ): ՀՕՄ-ի գործունեությունը ընթացել է առողջապահական, սոցիալական և կրթական-դաստիարակչական ոլորտներում⁴:

¹ <http://www.agbu.am/am/project-programs-2/2013-07-29-08-30-30/2013-07-30-06-01-50/aknark-ko/1386-nkr-kamerayin-nvagaxumb-13>

² <http://www.agbu.am/am/project-programs-2/2013-07-29-08-30-30/2013-07-30-06-55-39/aknark-nur/1388-nur-2013-arm>

³ <http://www.himnadram.org/index.php?lang=2&id=4>

⁴ <http://www.arsarmenia.org/index.php?act=history&langs=am>

1996 թվականից Արցախում գործում է Արցախի ՀՕՄ-ը, որը հիմնել է «Սոսե» մանկապարտեզների ցանց Ստեփանակերտ, Այգեստան, Ավդուռ, Քարինտակ, Հաղորտի, Աշան, Շուշի և այլ բնակավայրերում:

Հայ օգնության ֆոնդը (ՀՕՖ, անգլերեն՝ Fund for Armenian Relief) ստեղծվել է 1988 թ. Սպիտակի երկրաշարժից անմիջապես հետո՝ Հայաստանյայց առաքելական եկեղեցու ԱՄՆ-ի Արևելյան թեմի նախաձեռնությամբ: Սկզբնապես կոչվել է Հայաստանի վերականգնման առաջնորդարանի ֆոնդ (ՀՎԱՖ): 1992 թվականից՝ Հայ օգնության ֆոնդ: Արցախին օգնելու նպատակով 1997 թ. ՀՕՖ-ը մասնաճյուղ է բացել Ստեփանակերտում: Մասնաճյուղի միջոցով բժշկական պարագաներ ու գրենական պիտույքներ են տրամադրվել Արցախի բուժփիմնարկներին ու դպրոցներին: ԱՄՆ-ի Միջազգային զարգացման գործակալության տրամադրած 15 միլիոն դոլար դրամաշնորհով ՀՕՖ-ը 2002 թ. հոկտեմբերից ձեռնամուխ է եղել «Մարդասիրական օգնություն Լեռնային Ղարաբաղին» լայնածավալ ծրագրի իրագործմանը, որն ընդգրկում է շինարարության, առողջապահության, ջրային համակարգերի վերանորոգման և այլ ոլորտներ¹:

Միացյալ հայկական ֆոնդը (ՄՀՖ, անգլերեն՝ United Armenian Fund) բարեգործական կազմակերպություն է: Հիմնադրվել է 1989 թ. Լոս Անջելեսում: 1989 թվականից ի վեր ֆոնդը Հայաստան և Արցախ է հասցրել շուրջ 350 միլիոն դոլարի մարդասիրական օգնություն²: Սկզբում կազմակերպությունն առանձնակի կարևորություն է տվել դեղորայքի և բժշկական սարքերի մատակարարմանը: Սակայն ժամանակի ընթացքում, ելնելով Հայաստանի և Արցախի տնտեսական կացության թելադրանքից, ընդլայնել է գործունեության ասպարեզը (համակարգիչներ, կապի միջոցներ, գյուղատնտեսական և կրթական պիտույքներ հայաստանյան և արցախյան հաստատությունների համար):

1921 թ. Նյու Յորքում Միհրան և Ջաբել Կարագյոզյանների կողմից հիմնված Հովարդ Կարագյոզյան հաստատությունը (ՀԿՀ, կոչվում է նաև «Հովարդ Կարագյոզյան» հիշատակի ընկերակցություն) իր ներդրումն է ունեցել Արցախի առողջապահության ոլորտում, մասնավորապես ակնաբուժության բնագավառում:

Հայաստանյայց ավետարանչական եկեղեցին (կոչվում է նաև Հայ ավետարանական եկեղեցի) քրիստոնեության երեք հիմնական ուղղություններից մեկի՝ բողոքականության հայ հետևորդների եկեղեցին է: Կազմավորվել է 1846 թ.՝ Կ. Պոլսում: Հայ ավետարանական եկեղեցիների ավե-

¹ «Հայ սփյուռք» հանրագիտարան, Երևան, 2003, էջ 687:

² Նույնի, էջ 720:

տարանչական գործունեության կազմակերպիչը և գործադիր մարմինը, հայ ավետարանական առաջին և առայժմ միակ միսիոներական կազմակերպությունն Ամերիկայի Հայ ավետարանչական ընկերակցությունն է (ՀԱԸ): Ընկերակցությունն իր ծրագրերը ՀՀ-ում և Արցախում իրականացնում է Ֆրանսիայի «Հույս Հայաստանի համար» կազմակերպության սերտ համագործակցությամբ: Ծրագրերն ունեն երկու ուղղվածություն՝ բարեսիրական ու ընկերային և կրթական ու դաստիարակչական: ՀԱԸ կարևոր խնդիրներից են նաև գյուղատնտեսության, շինարարության, կրթության բնագավառներում ՀՀ-ին և ԼՂՀ-ին աջակցելը:

Այսպիսով՝ 20-րդ դարասկզբի քաջածանոթ ողբերգական իրադարձությունների հետևանքով կազմավորված հայկական սփյուռքը նոր խթան հանդիսացավ հայ ժողովրդի պատմական զարգացման ճանապարհին: Չնայած հայոց արժեհամակարգում նշնարվող ճգնաժամային երևույթներին՝ արդի շրջանում հայությանը հաջողվել է համատեղ ուժերով ձեռնամուխ լինել պետականակերտման գործընթացին, որի համար վառ ապացույց են հանդիսանում Արցախում ունեցած չափավոր, բայց կայուն ձեռքբերումները, որոնք առանց սփյուռքի օժանդակության անհնարին կլինեին:

Роль диаспоры в решении насущных проблем республики Арцах.

Вачик Арутюнян

Резюме

В статье рассматривается вопрос кризисных явлений в армянской диаспоре, наблюдаемых в настоящее время и их влияние на процессы, происходящие на Родине, а также повествуется о патриотической деятельности компаний, союзов, фондов и братств диаспоры в НКР.

The Role of Diaspora in the Sefflement of the Problems of Republic of Artsakh

Vachik Harutyunyan

Summary

The article touches upon the newly emerging critical phenomena and their influence it present, their influence on the processes in the Motherland, as well as the patriotic activity of various companies, unions, funds and parties of Diaspora in NKR.